

AZ OLASZ SZOCZIALIZMUS

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

I.

Az angol ipari forradalom hullámai későn és különböző erővel értek el Olaszország egyes részeibe. Darabokra szaggatva vámcsatározások, idegen inváziók, rablóhadjáratok alatt nyögött az ország e század derekáig. A feudális klerikalizmus rátette kezét a független városok régi szabadságaira, nem gondolt a jövővel, az alsóbb osztályokkal, kifosztotta a földet, a népet, a gondolatot. Midőn utóbb *Garibaldi* vakmerősége és *Cavour* óvatossága által teljessé válik az egységes olasz állam s a savoyai ház bevonul a Quirinálba, hosszú időn át tart még az olasz föld politikai romanticizmusa, mely a féltett nemzeti egység megőrzésében s a klerikalizmus elleni hadviselésben meríti ki pozitív erejének javát. Marchese *Di Hudini* és egy csoport követője utolsó epigonjai ma az olasz konzervatív pártban e hazug romanticizmusnak, mely a nemzeti egységből, mint hypothesisból, indul ki, a helyett, hogy erős és független individuumok halmazának tekintené. A munkabérek a létminimum egy különösen alacsony foka körül lebegtek, melyet a munkabérek történetírója az »olasz létminimum« speciális nevével lesz kénytelen megjelölni. Az ipari munkásszervezetek jórésben a régi czéhek és zárt ipartestületek tehetetlen maradványaira szorítkoztak, Piemont példájára végleg eltörlik őket a napóleoni éra meddő kísérlete után s a változott időkhöz csak a genuai hajómunkások ötszázéves szövetsége tud hozzásimulni. A megtört ipari korlátok, a szabad kereskedelem, melyért *Cavour* gróf doctrinair lelkesedéssel küzdött, valamint a feudalizmus eltörlése és a jobbágyság felszabadítása érvényre juttatták a *laissez faire laissez passer* külszines elvét, kivéve a kötött birtokokat, bár a holtkéz részben felszabadul. Megkez-

dődik az Alpesektől az Aetnáig a gazdasági szabadelvűség uralma, mely alatt minden alacsony szenvedély és közellátó korlátoltság elfért, mint a hogy egykor a genuai börtönök bilincseire is rávésették a köztársaság jelszavát: *libertás*. 1871-ben 8 milliárd az államadósság, 1899-ben már a községek és tartományok másfél milliárd terhén kívül közel 13 milliárd (nagy része járadék-kötvényekben kibocsátva). Ebből, igaz, mintegy 4 milliárdot vasutak építésébe fektettek és a közmunkák is sokat felemésztettek, de az óriási befektetések nem egy tétele irreális személyi kedvezmény s nem valamennyi állt arányban a népesség megfeszített teherviselési képességével, sem az általuk gyümölcsöző haszon nem ért fel minden esetben a megterhelés következményeivel. *Minghetti* néhány évre helyreállítja az egyensúlyt, de utána ismét szaporodik a deficit a növekvő katonai terhek folytán. Olaszország hitele ingoványos, az olasz pénz vásárlóképessége sekélyen hullámzik. Jövedőlések hallatszának a latin fajok alkonyáról s Európa közvéleménye az elmúlás egyik klasszikus tünete gyanánt figyeli meg Olaszország pénzügyi tehetetlenségét. Bár ma már túl van Olaszország e »harmincz éves háború«-n, még minden ízében érzi az irreális gazdálkodás bűneit és maiglan az államadósság törlesztése és magas kamatai a tarósabb nekilendülés kerékkötői. Az állami vagyonnal arányos volt a nemzeti vagyon alacsonyysága. Ma 13 még csupán 54—56, Nitti tanár 1901-iki optimista számítása alapján 65—70 milliárdra tehetjük az olasz nemzet vagyonát. Ezzel szemben a jelzálogtehernek mintegy $\frac{1}{3}$ nem gyümölcsöző befektetés. A népesség adósság-terhe aránytalanul oszlik el észak és dél között. A nápolyi kerület 13 tartományára 3 milliárd lira földteher súlyosodik és a szegény délolaszországi föld terhe úgy aránylik a jobbmódú észak-olaszéhoz, mint 3 a 2-höz (fejenként 352,07, illetve 243,54 líra). 1875 után nyakrafőre verték magukat adósságba egyesek és testületek, a mezőgazdaság emelését, a művelési ágak megváltoztatását, a leg-hatalmasabb munkálatokat és bonificatiókat váltókkal eszközölték, 3 havi lejáráttal.

De legsúlytöbb mégis a földteher, a *credito fondiario*. Ha, úgymond *Sonnino*, Plinius szerint a latifundiumok ölték meg az antik Italiát, bizonyos, hogy a *credito fondiario* mindennél inkább oka Dél-Olaszország összeroskadásának. A kölcsönök magas kamatlába gyakran múlta fölül a jobb évek jövedelmezőségét is.

Ezzel szemben a legrózsásabb számítás mellett is csak 8 milliárdra tehetjük a nemzeti jövedelmet és így egy-egy olaszra ma is kevesebb mint fele jut egy angol, porosz, szász vagy francia fejenkénti jövedelmének. A húsfogyasztást nem is számítva, a közvetett adókkal megdrágított kenyér fogyasztása is aránylag csekély. A munkás lenyomott munkabérének abnormisan nagy részét kénytelen a legszükségesebb táplálék beszerzésére fordítani, míg ruhára, lakásra és minden egyéb létszükségletére csak jövedelmének 15%-a marad. Az egyenes (föld-, ház-, jövedelmi) adókon kívül indirekte vám-, szesz-, sor-, szénsavas víz-, cukor-, puskapor-fogyasztási adó, továbbá a dohány és a só,¹ mint monopólium, sújtja épen a legszegényebb néposztályt. A munkás keresetének $\frac{1}{3}$ -át fizeti el közvetett adóban, a gabona vámja 7,5 líra és a városi fogyasztási adók folytán még nevezetes áremelkedést mutat. Genuában *King* és *Okey* szerint² a városi fogyasztási adó folytán a liszt ára 62, a cukoré 300, a húsa és teje 26, a petróleumé 337%-kal szökött fel. A só kg.-ja közel kétszer annyiba került, mint Bálunk, a cukor kg.-ja 50—60 fillérrel többbe kerül Rómában, mint Budapesten. A városok piaci árai megmagyarázhatatlan különbözetet mutatnak annak, ki a fogyasztási adók eltéréseit nem ismeri.

A városok fejlődését csak Észak-Olaszországban hozhatjuk itt-ott szerves kapcsolatba az ipar és kereskedelem fejlődésével. Nápolynak, Olaszország legnépesebb városának, ma sincs valamirevaló ipara. Mégis — Fazio tanár szerint — Nápolyban csak 8 m² jut egy-egy lakóra, míg Londonban (környezetét is ideszámítva) 344 m². A lakosság és a rendelkezésre álló levegő arányát tekintve, Nápolyt háromszor oly sűrűn lakják, mint Turint, hétszer oly sűrűn, mint Londont.³ Pedig Turinban is 1901-ben 8292 család szűkölködött hajlék nélkül, 65 földalatti lakásokban, 173 istállóban és pajtákban lakott és mindent összevéve 78,000 ember lakott állati zsúfoltságban.⁴ A vidéken, délen és a szigeteken a lakosok helyenkint földalatti barlangokban éjszakáznak, a parasztok dicsérik e lakást, mert »csípős tél

¹ Adójának leszállítása a közelmúlt történetébe vág. Az állam legnevezetesebb jövedelmi forrásai a közvetett adók közül a vámbevétel és a dohánymonopólium.

² B. King e Th. Okey: *L'Italia d'oggi*. Bari, 1902.

³ N. Golajanni: *Appunti s. lez. di statistica*. Napoli, 1900.

⁴ *Avanti!* Anno VI. N. 2126.

idején ott jó meleg van«. Általánosan feltűnő az eltérés, melyet Észak- és Dél-Olaszország viszonyaiban találunk. A legnagyobb a halálozási százalék az Abruzzókban és Apuliában, a legkisebb Piemontban. S míg az átlagos életkor magasabb, mint annakelőtte, Nápolyban még egyre növekszik a tüdővész áldozatainak száma. A maláriában 1897-ben elhaltak közül a kis-szigetre esik 4585, Apuliára 1916 halott, azután jönnek szomorú sorban Calabria, Campania, Basilicata, az Abruzzók, míg a kilencz északi tartomány malária-halálozása mindössze 1632.¹ Viszont az északi tartományoknak is van egy sajátos betegségök: a pellagra, mely, úgy látszik, a romlott tengeri élvezetétől ered. Évente 3000 halottja van, a páduai tartomány pellagrásai közül tíz év alatt negyedfélezer lett elmebeteggé és sehol annyi cretin, mint pellagras vidékeken. Megfigyelték, hogy a pellagra terjedése arányos a tengeri drágulásával.²

De sehol sem oly éles a Nord és Süd ellentéte, mint az analfabétizmus adataiban. 1901-ben az olasz királyság területén 21,9% férfi és 31,7 nő nem tud írni-olvasni (10 évvel előbb még 37,3 és 50,9%). A legkevesebb analfabéta van az ipari központokban, Turin és Milánó tartományokban. Caltanissetta kénbányái körül aránylag tízszer annyi *férfi* nem tud írni-olvasni, mint Turinban. Észak-Amerikában tudatlansága miatt nem tudott mérközni az olasz emigráns a tanult német és angol munkással. A Mezzogiornon ipar alig van. Az agrárviszonyok sok tekintetben emlékeztetnek Írországra, Galicziára és Magyarország egyes részeire. A nagy latifundiumok birtokosai közvetítő vállalkozóknak (*gabelloto*) adják ki birtokaikat, a kik parcellás albérletbe adják, olykor háromszorosát kapván annak, a mit ők fizetnek. A birtokosok maguk a szárazföld városaiban élnek, nem sokat törődnek albérlőik sorsával; ha csak pontos fizetők, minden jól van. Ezenfelül az ingó tőke uzoraműveletei és a magas adók versenyt nyomják az albérlőt s az utolsó években erősen hanyatlottak jelesül Szicília terményeinek (bor, narancs, olaj) árai úgy, hogy a bért is alig tudták előteremteni. Hiába kértek bércsökkentést és hogy a zavarosban halászó közvetítő vállalkozókat küszöböljék ki. A latifundiumos, protekciós gazdaságpolitika megtermé siralmas gyümölcsseit s míg északon a szövetkezetek, mesterséges rétöntözések, okszerű gazdálkodás természetes- és műtrágya, nemesített állattenyésztés és a gazda-

¹ Annuario Statistico italiano. Róma, 1900.

² G. Antonini: La pellagra. Milano, 1902.

sági gépek a mezőgazdaságot és ipart egyszerre emelték, a Mezzogiorno bogáncsos pusztáin ma is értéktelen gulyák és nyájak legelésznek, a gazdálkodás jórészben háromforgásos, a kevés gép régi-módi, a gazdasági épületek hiányosak és rozogák és az agyonzsarolt földekből dúsan burjánzik a gyom. És bár délen a külterjes termelés aránytalanul kevés munkáskezet igényel, mégis míg Liguriában és Toscanában az összlakosság 5—5,5%-a, a Márkákban, Velenczében, Umbriában 7,1—11,7%-a a mezei napszámos proletár, e százalék Szicíliában 13-ra, Róma-, Calabria- és Apuliában 14,6—16,3-re és a Basilicataban (az olasz »ruthén föld«!) 22,1-re emelkedik. Tagadhatatlanul igen nehéz a latifundiumok kérdése. Meg kell különböztetni a »régiek«-et az újjakat «-tói; előbbieket harci hódítások következményei, melyeknél ipar és kereskedelem nem játszottak szerepet, utóbbiak azonban jórészben, mint Giuseppe Pavoncielli, a Rudini-kormány közmunkaügyi minisztere közli, a magas adóteher nyomasztó súlyának produktumai. A hol az állami uradalmakat felosztották a parasztok közt, a parcellákat — Pavoncielli szerint — egymásután elhagyták tulajdonosaik, minthogy jövedelmök javát a kincstár vitte el s a parcellák összevásárlása révén keletkeztek a magán-, állami- és hitelintézeti latifundiumok, melyekről Sonnino is sok keserűséggel beszél. Érdekes megfigyelni, hogy az olasz latifundiumok keletkezésének ugyanaz a két főútja, mint a városi központokénak: 1. a történelmi fejlődés és 2. a tőke halmozó és felszívó irányzata. Vannak a Sud-on latifundiumok, melyek a hódítás eredményei, míg Olaszország nem egy városa a hódításoktól elűzöttek és megrettentek sűrű csoportosulása. Világos egyszersmind, hogy pusztán parcellázással, megfelelő adó-, vám-, közoktatásügyi- és közigazgatási politika nélkül, nem sikerült eredményt elérni. E tényezők javulása híjján, úgy látszott, Marx tanai ridegen valóra válnak a Mezzogiorno pusztáin. Egykor Liebig szerint, a római *cloaca maxima* eltemette Italia földjének megzsarolt termékenységét. Most politikai *cloaca maxima*, közéleti szenny-csatorna végezte el ugyanezt. Sok helyütt felhagynak a marhatartással és csak a juhtenyésztés, a gazdasági maradiság ismert fokmérője, nem mutat jelentős számbeli hanyatlást Dél-Olaszországban. A marha-állomány siralmas, igavonásra gyenge, tejelésre alig képes, hústermeléshez nem eszik eleget. Két szardíniái ökör nem nyom annyit, mint egy lombardiai. Észak-Olaszországban a rendezett, kis és nagytőkés gazdaságoknak üzeme

helyenkint példás, délen csak egyes mintagazdságokról és szőlőlatifundiumokról mondható el ez. Északon a terjedelmesebb kisbirtokokon (hol a családtagok a kezelés intenzitása folytán nem elegendők erre) valamint a nagybirtokokon a napszámosokon kívül főleg béresek (contadini fissi) végzik a birtok gazdasági munkáit, s északon — nem számítva a proletariátushoz tartozó törpe birtokosokat — sokkal nagyobb a kisbirtokosok (contadini proprietari) száma, mint a latifundiumos délen. A felesek (mezzadri) és törpe-bérlők (affitaiuoli) osztálya helyenkint szintén proletár sokszor a birtokossal együtt. Az Abruzzók közt beszéltem egy felessel, kinek kapája a hegyoldal kavicsaival küzdött egy félhektárnyi területen. Megkérdeztem, ki a birtokos? A feles lemutatott az országút szélére, hol kötőrő görnyedezett, mellette felesége, mindkettejüknek a zuhanó pöröly kezökben. Ez a »*proprietario*« megmutatta kőművességi iparigazolványát; nem kapván munkát, követ kénytelen törni és 13—14 órai munkáért megkeres 2 lírát (180 fillér), míg »birtokát« felébe adta ki három éves (a hármás vetésforgónak megfelelő) szerződéssel. *Az olasz proletariátus tehát két részre szakad*, melyeknek létföltételei, intelligenciája, szervezettsége, kilátásai különbözők, olykor szögesen ellentétesek. Ez figyelemreméltó szempont, mert az olasz szocializmusnak épen mélyebben szántó gondolkodói mind világosabban látják, hogy a párt két irányzatának (Ferri és Turati) gyökérszálai nem csupán az Európa többi részében dülő elméleti és taktikai viták, hanem bizonyos részben a Mezzogiorno és a Setten trión e ellentéte és mostohatestvér sége.¹ Tagadhatatlanul van különbség a történelmi fejlődésben, a földrajzi fekvés visszahatásában a gazdasági evolúcióra, az éghajlatban és a raceban. Az észak-olasz alacsonyfejű (indexe 81,6) a dél-olaszok mesocephalok. Mentői délebbre megyünk, annál kevesebb a szőke, annál alacsonyabb a termet, hevesebb a vérmérséklet, lazább és kevésbé követelő az erkölcs, nagyobb a hajlandóság a henyélésre és csökken a megbízhatóság és kitartás. *A moral insanity tropical*, melyet az utolsó kairói orvosi kongresszus Egyiptomra megállapít, már az olasz Mezzogiornon észlelhető. Ez antagonizmus részletes ismerete nélkül az olasz föld gazdasági és politikai fejlődésének nem egy vonala marad homályban. Van ez ellentét gazdasági fejezetében valami, a mi Írország és Anglia vagy Magyarország és Ausztria viszonyára emlékeztet, bár Lombroso találóan jegyezte meg, hogy a nem-

¹ L. Critica Sociale XII. 24., XIII. 1. Avanti! 2145., 2148. stb.

zetiségi ellentét teljességgel hiányzik a tertium comparationisból. Kétségtelen, hogy ha olasz szocializmusról beszélünk, kétféle szocializmusra kell gondolnunk: az egyik: az észak-olaszországi szervezett agrárszocializmus Bologna és a szervezett ipari szocializmus Milánó központtal, — a másik a Dél anarchikus agrárszocializmusa, melyhez az ipar nélkül szűkölködő Nápoly 100,000 éhezője és Szicília kénbányászai szolgáltatják a segédcsoportokat.

Gyökeres okainak kell lenni, hogy a szocializmus a római magántulajdon klasszikus földjére oly későn jutott el. A modern értelemben vett kapitalizmus szülőföldjének, *Werner Sombart* szerint,¹ elméleti és gyakorlati értelemben, az olasz nagyvárosok és a római pápaság területe tekinthetők. A XIII. század eleje óta keletkeznek az első nagy mozgatókék Flórencz, Velence, Genua, Pisa és Kóma dúsgazdag főpapi, főúri és bankárcsaládjában, valamint utóbb a lavinásan halmozódó Péterfillérek révén. A Rialto hídjáról hangzik felénk maiglan a középkori titkos uzsora hírhedt könyörtelensége. A legújabb kor küszöbén (1766—1789) Velenczében 2000 szegényt írtak össze. Ettől fogva a pauperizmus rettenetes növekedését jegyzi fel, a miből látnivaló, hogy leginkább az alsó néposztályok szenvedtek a kereskedelmi hegemonia megrendülése és a termelési erők versenyképtelensége által. 1860-ban Velence 123.102 lakosából már 31.890 egyén szerepel a jótékonyági rovatban, 1867-ben jöllehet a lakosság 1860-hoz képest harmadfélezerrel hanyatlik, a szegények száma 530-al magasabb, 1869-ben újabb 1000-rel és 1870-ben 700-al növekszik s. i. t.²

A Cavour-epigonok finanziaális kapkodása, *Depretis* ingtagsága után a sziciliai Francesco *Crispi*, régi garibaldista, példája ad érdekes fegyvert annak a társadalombölcseleti iskolának kezébe, a mely szerint a hatalom szükségképen korrumpáló hatású arra, kinek állandóan áll rendelkezésére. Hosszú időn át összpontosul minden erő, érdek, cselszövény és személyes aspiráció a hajdani szabadsághős vaskezeiben és jellemző, hogy politikájának közvetlen mégsem eszközeinek gyalázatossága ázott sírt, hanem a francia kereskedelmi szerződés meghíúsultának következményei és szélhámos imperializmusának katasztrófája: az aduai vereség. Vagyis: ama tényezőnek, melyet Ugron

¹W. Sombart: Der moderne Kapitalismus 1902.

²Rivista Veneta, vol. IV. fasc. 5. 1874.

Gábor szellemesen az államférfiúi nagyság *conditio sine qua non*jául jelölt meg — a *sikernek* hűtlensége. Midőn ősz fejjel híveitől elhagyatva lemond a hatalomról, csak múltjának mélabús romjai mentik meg a Banca Romana botrányában a börtöntől. Nápoly szemétdombja, Szicília mafiája, a római, nápolyi és szicíliai »panamino«, valamint a brigantaggio és az *incompatibilis* parlament iszonyú súlylyal nehezülnek a tárgyilagos ítélet előtt tagadhatatlanul jelentős érdemeire és nevezetes munkabíráására. Erélye nem állt arányban őszinteségével, sem esze jellemével, sem kitartása céljainak világos tisztaságával. Tömérdek akaraterejét félrevezették a priorisztikus téveszméi, melyek akárhányszor politikai üldözési mániává fajultak, de még inkább önzése, könyörtelensége, családi politikája és boszúvágya. Az ő hosszú uralma, bár nem egy sugara csillog rajta a haladásnak, sohasem mutatja halovány nyomát sem annak az Olaszország történetében is emlékeztessé vált igazságnak, hogy a nemzeti jövedelem nagysága és a nemzeti jövedelemeloszlás és teherviselés aránya közt folytonos a kölcsönhatás. A nemzeti gazdagságot lehetők és azonosnak tartotta egy uralkodó olygarchia meggazdagodásával. Ennek érdekéhez szegődnek az adópolitika, a vámszerződések, a vasútépítések, közmunkák, tarifák, közjogi reakció. Fel-emeli az agrárvámokat a helyett, hogy okszerű gazdálkodásra szorítaná a nagybirtokost. Kormányára alatt bizonyára egyben és másban sokat haladt Olaszország igen nehéz viszonyok közt, de e haladás közel sem ér fel a sebekkel, melyet — sokszor jobb meggyőződése ellenére — népe jövőjén ejtett. Nyugat-Európa köszénben gazdag államai különben is gyorsan leszorították régi piacairól Olaszország fejlődésképes iparágait is, a gyárak sorra buktak a drága porosz és angol köszén miatt, mert saját bányák hiányában azzal kellett dolgozniok. Ugyanaz drágította meg vasutainak és hajóinak tarifáját, a mi ismét siralmas visszahatással volt iparra és földművelésre.

Csak mióta a villamos technikának sikerült távolabbi vidékek vízi erejét motorikus célra felhasználni, kezdődik meg valójában az ipari forradalom a vízesésekben Európa országai közt aránylag leggazdagabb olasz földön, melyet a természet 2—4 millió lóerőre becsült vízi eséssel kárpótolt. Ez 625, illetve 1250 millió lírát érő köszén évi fogyasztását helyettesíti, Vaialateból hajtja vízi erő Milánó közúti vasutait és villamos világítását, Milano és Monza gyárai 13,000 lóerőt nyernek s a

tivoli-i vízesés, melynek szépségében egykor Maecenas és Horatius gyönyörködtek nyaralóik ablakából, Róma utczáit varázsolja nappali fénybe. Gallarate és Legnano szövőgyárai 23 ezer vízi lőerőhöz jutnak és ha sok helyen a kisebb vízi erők kétes értékűek is a költséges beruházás, téli jégképződés vagy nyári szárazságok folytán, mégis valószínű, hogy nem-sokára Olaszország vasutait és gyárait jó részben villamos üzem fogja hajtani, sőt, mint a mezőgazdasági gépek helyenkint legolcsóbb motora, utat talált már a földműveléshez is a vízi erő.

A mezőgazdasági munkások industrializálása részben a motorikus erő különlegességénél fogva nem mindenütt teremtett nagyipari központokat. A legfontosabb olasz iparág: a szövőipar székhelyei Legnano, Monza, Como, stb. közepes nagyságú helységek. A kisipar is erősen tartja magát, mert a hagyományban mélyen gyökeredzik, a cooperatio is segítségére siet és hosszú időn át bizonyos, a műipar körébe bele-belevágó iparágak voltak Olaszország nyers terményeinek — község hiányában — egyedüli nagystílusú feldolgozói. Tömeges csipkeverő, kőfaragó, takács, szalmafonó gyarapítja századok óta az olasz nemzeti vagyont. Velenczében és Muranóban 4580 üveges mozaik-munkás teremti meg ma is az iparművészet keresett remekeit. Olaszországban aránylag kevesebb iparos van ugyan, mint a gazdag Angol- és Németországban, de aránylag több, mint Franciaországban és 1000 olasz lakosra 192 iparos esvén, azt találjuk, hogy 1000 osztrákra e számnak csupán $\frac{2}{3}$ -a, 1000 magyarra $\frac{1}{4}$ -e esik (*Szterényi*). Az olasz kisiparosok közül a nagytőke versenyét főleg azok bírják le, a kik egy kicsiny térre specializálják magukat vagy minőség és egyéni ízlés dolgában jeleskednek, vagy végül a cooperatio útjára lépnek.

Az industrialisation kívül még egy tünet ritkítja a csökkenő halálozási százalék dacára az olasz mezei munkásosztályt: a *kivándorlás*.¹ Elmennek mondja *Nitti* tanár, hogy hazájukon kívül keressék meg a mindennapi kenyeret, melyhez hazájukon belül nem tudnak hozzájutni. Az időleges kivándorlás Svájcba, Német-, Francia- és Ausztria-Magyarországba végül Észak-Afrikába irányul. 1899-ben több mint másfélszáz-ezer időleges és körülbelül ugyanannyi végleg kivándorló kelt útra. Az előző évben magába az Egyesült-Államokba 78 ezer

¹ 1901 szeptemberétől kivándorlási törvény szabályozza.

olasz ment, kétszer annyi, mint angol, nem egészen kétszer annyi mint magyar és háromszor annyi, mint német. Sokkal jelentősebb a kivándorlás Dél-Amerikába. Brazília, Argentína és Uruguay 23 millió lakója közt megbízható becslések szerint 3 millió olasz van s e szám Európából évente 110 ezerrel gyarapszik. Normális viszonyok közt századunk derekán tizenöt millió olasz építheti Dél-Amerika egészségesebb televényein nagyszerű alapjait *una più grande Italia*-nak, melyet Crispi hódító imperializmusa és az irredentisták szájhősködése fosztott meg hitelétől. Az olasz kormány és az olasz nemzet nem feledkezik meg immár az idegenbe szakadt testvérekről, hivatalos orvos kíséri a kivándorlók hajóit s ugyanaz ellenőrzi a leánykereskedést, a mennyiben ez az amerikai kivándorlások rendszeres tartozékának bizonyult. A kivándorlás aránytalanul nagy a déli tartományokból (1901-ben a nápolyi 16 provinciából 167.354 ember vándorolt ki, vagyis az összes népességnek közel 2%-a, Szieziliából 0,66%-a, az északi tartományokból nem egészen 0,3%-a), tehát arányos a közgazdasági állapotok nyomorúságával. Kétségtelenül sok kivándorló tönkremegy, sok elpusztul, de jelentékeny hányaduk pénzt is rak félre és ilyenkor nem feledkezik meg otthonmaradt övéiről.

Dél-Amerikában a spanyolokkal szemközt erősen érvényesül az olasz munkás igénytelensége és tömérdek jó kvalitása. Buenos-Ayrest, La Platát jórészt olasz munkások (kőművesek, kubikosok, vállalkozók) építették, Argentína és Uruguay lendülő kereskedelme olasz kezekben összpontosul. Az olasz munkás ügyesség, fáradhatatlanság és technikai készség dolgában Európaszerte előnyösen ismert, főként bizonyos iparágakban. Pálinkát az olasz munkás nem iszik, itala a vízzel hígított hegyi bor (aqua vino), mely hazájában potom áron kél. Olaszországban fejenként $\frac{1}{10}$ -rész annyi pálinkát isznak mint Ausztriában vagy Magyarországon, $\frac{1}{9}$ -ed részét annak, a mit Franciaországban, nyolczszor kevesebbet, mint Német- és Svédországban és Belgiumban, ötödrészét egy orosz, egyesült-államokbeli vagy nagybritanniai fogyasztásának és 14-szer kevesebbet, mint Dánia lakosa. Sört keveset gyártanak és alig isznak. A szeszes ital élvezete a borivásra szorítkozik és még a borfogyasztás is alacsonyabb a francziáénál. Mindenesetre egyik főoka az abstinentiának, mely hatalmas nemzeti vagyonnal ér fel, a melegebb éghajlat. A csekély számú alkohol mérgezések $\frac{4}{5}$ -e az északi tartományokra esik. Egyébként is az olasz munkás táplálkozása felette

különböző. A lombardiai paraszt valóságos kiskirály a Basilicata éhségtől elaszott barlanglakója mellett, csakúgy, mint a hogy könnyű megkülönböztetni Milano tipikus gyári munkását Nápoly rongyos lazzaronijától. Munkabér, talajminőség, egészségi viszonyok, égöv, gyáripar, folyam vagy tenger közelsége stb. szerint nagy eltéréseket találunk az olasz munkás mindennapi kenyerében. Az északi szövőgyárak munkásai Biellában, Tolegnoban, Castellanzaban, Milánó és Bologna körül stb. nem táplálkoznak rosszabbul, mint nyugateurópai társaik. Kivételt tesz a munkásnők helyzete, mely a csipkeverőkben és selyemfonókban helyenkint megrendítő perspektívát ad annak, hogy »szegény ember kevéssel beéri, vágyait ha kevesebbre méri.«

A francziául beszélő aostai és a lombardiai paraszt jó módban él, ízes kenyeret, jó húst eszik és életmódja itt-ott debreczeni parasztjaink színvonalát üti meg. A toscanai gazdag, de a fukarságig takarékos. *Türr* tábornok beszélt róla egy jellemző adomát. Egy alkalommal *Teleki* ezredes egészen elhülten szalad Türrhöz: »az a toscanai paraszt megkínált egy pohárka borral, mondd, mit *akarhat* ez tőlem?« — A Pó völgyének rizsmunkásai a munkaórák hosszú során térdig vízben dolgoznak s megtérve távoli lakásaikra, csak polentával erősítik maláriától satnya testüket. S míg a gazdagabb, állattenyésztő észak-olasz birtokos paraszt hússal, tejjel, sajttal és búzakenyérrel táplálkozik, déli testvéreik polentán és fekete kenyéren tengődnek. Észak szegényebb részein a búzakenyeret sűrűn pótolja a helyenkint romlott tengeri-kenyér, az Agro Romano parasztja egyebet sem eszik és még sóhoz is alig jut. Dél-Olaszország parasztja reggelire (collazione) néhány apró kis halat eszik, ebédre (la merenda) piza di-granturco-t (tengeriből készített tésztát), néha kis főzeléket és $\frac{1}{2}$ liter aquavino-t, este polentát mártogat olajba, ismét $\frac{1}{2}$ liter aquavinoval. Az olasz városok proletariátusának, főleg délen, közismert főeledele az olcsó maccaroni. Szicíliában, melynek földje egyébként két eltérő gazdasági és társadalmi zónára szakad, Corsi szerint a paraszt feltűnően mértékletes evésben-ivásban, vegetáliákat eszik és vizet iszik, de *standard of life*-ja ép oly alacsony, mint Caltanissetta kénbányászáé, kinek gyermekei degenerálódnak, ki családjától elszakadva tölti napjait és ünnepnapokon kikerülve a bányából egy napra, jobban él, többet eszik és iszik mint rendszeren, hogy annyi nélkülözésért kárpótolja magát.¹

¹ N. Colajanni. Gli avvenimenti di Sicilia e le loro cause. Palermo 1894.

Az olasz munkás ruházkodási költsége mindenütt alacsonyabb, mint azelőtt. A munkabérek ma általán magasabbak, mint 20—25 év előtt és minthogy a fogyasztás főcikkeinek árai az utolsó időben többnyire csökkentek, a bérek javulása nem csak névleges, hanem valóságos is. Az órák száma, King és Okey szerint,¹ melyen át egy olasz ipari munkásnak dolgoznia kellett, hogy 1 mm. gabona egyenértékét megkeresse, 1874-ben még 183, 1894-ben 76, 1898-ban a gabona 8 lírás megdrágulása folytán 105-re szökik fel ideiglenesen és ma a városi fogyasztási adó részbeni eltörlése és a fogyasztók érdekeinek megfelelőbb vámpolitika által remélhető, hogy fenti szám még tovább fog süllyedni, a miben a munkások erős és szabad szervezkedésének nem csekély része lesz. Igaz viszont, hogy a lakbér emelkedik, de ez csak $\frac{1}{6}$ -od részét teszi az átlagos olasz ipari munkás költségvetésének és sok üdvöset vannak hivatva tenni a részben reform-szocialisták által létesített *case operaie*, melyeket az orthodox szocialisták sok éleslátással igyekeznek Potemkin falvainak feltüntetni.² Bizonyos, hogy a nápolyi proletariátus bűzös tömeglakásai elhomályosítják a londoni Whitechapel minden borzalmát s a rizsföldek vagy Szardínia mezei munkásai jóval alatta állanak a galíciai és magyar proletárnak is.

A Romagna *kénbányáiban*³ a bányászok 8 órai napi munkáért 1871—1881-ben $2\frac{1}{4}$ líra átlagbért kapnak (a külső munkások, rakodók, fuvarozók stb. 10 órai munkáért mindig valamivel kevesebbet), 1882—1891-bea már csak $2\frac{1}{4}$ lírát, 1897-ig bezárólag mindkét munkáscsoport átlagbére 2 líra alá süllyed. Az évi munkanapok száma 300. Caltanissetta és Girgenti kénbányáiban állandóan szerződötett bányászok munkabére 8 órai munkaidő mellett az 1871—1880-i és az 1891—98-i átlagokat összehasonlítva 10 eentesimi, a napszámosoké 60 centesimi hanyatlást mutat és ma előbbieké $3\frac{1}{2}$, utóbbiaké $2\frac{1}{4}$ líra. Ebből a munkabérből azonban, mely első pillantásra tűrhetőnek látszik, levonnak 50 centesimit világítás és szerszámokptatás fejében (!) s a többit is csak részben fizetik készpénzben, részben olajban, ételekben, lisztben stb. Szardínia kénbányáiban

¹I. m.

²L. a Critica Sociale és az Il Socialismo 1902. évfolyamait.

³Az itt következő munkabér- és munkaidő-adatokat az Annuario Statistic 1900-ki közlései alapján számítottam ki és hozzájuk csatoltam személyes tapasztalataimat.

a rosszabbul dolgozó szigetbeli munkás és a kontinensről jövő társának munkabérei közt utóbbi javára 1—1,50 líra különbség van. Itt a munka szakadatlanul folyik egész éven át, a szárazföldi munkások azonban júniusban a malária miatt rendszerint kénytelenek megválni a bányáktól, hogy októberben újra visszatérjenek. Az átlagos munkabérek keveset térnek el Szi ciliától, de a hanyatlás, mely a kén-válság és a nagy munkakinálat folytán általános — itt a legfeltűnőbb. *A. czink-, ólom-, vas-bányákban* a munkabérek hasonlóak, he yenkint 10—15%-kal jobbakk. *A kohókban* 2—2¹/₂ líra, a *kő- és márvány-bányákban* (Carrara) 2¹/₄ —4 líra közt ingadozik a munkabér 8—11 órai munkaidővel. 1901-ben a bányamunkások száma 65,407, ezeknek 14%-a 15 éven aluli gyermek és 3%-a nő. A gyermekeket csaknem kizárólag a kénbányák foglalkoztatják. Minden 500-ik munkás meghalt, minden 300-ik többé-kevésbbé súlyosan megsebesült baleset következtében.¹

Az ércz- és mechanikai munkások bére igen különböző, 10—11 órás napi és 300—340 napos évi munka mellett a munka természetéhez, a szükségelt szakismerethez, a munkás korához, valamint a munkaerő kínálatához képest 2—5¹/₂ líra között váltakozik. (Turin, Sampierdarena, Livorno, Nápoly.)

A kikötői munkások keresetei olyan eltéréseket mutatnak, hogy átlagberről szólni sem lehet. Ugyanezt mondhatjuk az olasz partvidék 70 ezer *halászáról*, kiket csak részben lehet a bér munkások sorába számítani. *A vasúti* alkalmazottak és napszamosok fizetsége az eltérő foglalkozási ágak és vidékek szerint különbözik, nagy általánosságban valamivel magasabbnak látszik a déli vasúttársaságnál (Flórencz), mint a Mediterraneonál és a szicíliai vasutaknál. A szocialistáknak a bérek szempontjából is mindenesetre sok okuk van, hogy a vasutak államosítását sürgessék.

A kőművesek, ácsok Rómában 2 líra körül keresnek, gyakran szerepelnek ez iparágak, csakúgy, mint nálunk, mellékfoglalkozások gyanánt és hanyatlásuk, miként a *kubikos* munkások közt is, erősen ráterelte ez iparág munkásait az időleges vagy végleges kivándorlásra, főleg mióta a nagy közmunkák (vasútépítések, városszabályozások stb.) szünetelnek.

Olaszország egyik legnevezetesebb iparága a *chémiai*. A bérek itt 1¹/₄ —4 líra közt váltakoznak, a napszamosnők ugyan csak 1 lírát keresnek, de ²/₃-uk, egészségének aligha megfelelő túl-

¹ Il Popolo Romano. Anno XXX. N. 304.

csigázottságban, akkordba dolgozik és így 2—3 lírát is megkeres naponta. Az *élelmiszerkészítésnél* a felnőttek 2—3 lírát keresnek, nők ennek felét, gyermekek negyedrészt. Csekély, de állandó emelkedés mutatkozik a *selyemfonásnál*, bár a munkabérek még mindig alacsonyok. Selyemhernyótenyésztésael több mint félmillió szegény ember foglalkozik. A gyári feldolgozásban a fonók 1 líra körül keresnek és ez összeg a segédmunkásoknál 50, sőt 36 centisimiig sülyed napi 12—12¹/₂ órai munka fejében. Az utolsó 3 év alatt a gazdasági gyógyulás hatása érezhető mindenfajta munkabérben s így a selyemgyári munkások éhség-bérei is emelkedést mutatnak, a mihez a szocialista szervezkedésen kívül a külföldi munkáskereslet is biztos út. A magyarországi selyemfonók körül időleges olasz munkás-telepek keletkeznek. (Újvidék, Tolna, Győr, Komárom.) A *gyapjú- és gyapotszövő gyárakban* (Biella, Tolegno, Schio, Camporomone, Ceranesi, Castellanza) 10—12 órai munka fejében 2—3 lírát, nők ennek legfeljebb felét kapják. Erős osztályharcot folytatnak s bérök javulása jelentős a legújabb időben. A *jutegyárak* (Bologna, Milánó) nagyjában ugyanannyit fizetnek, a nők itt is felénél kevesebbet kapnak; míg a férfiak bére az utolsó harmincz év alatt legrosszabb esetben is változatlan maradt s itt-ott 60% emelkedést mutat, a nőknek, kiknek szervezete oly rettentően megsínyli ezt a munkát, ma 20—30%-kal alacsonyabb a munkabérök, mint 1871-ben. A 16 állami *dohánygyárban* a munkabér az utolsó 7 év alatt emelkedést nem mutat. A munkások 3 líra körül keresnek, a nők ennek felét is csak kivételesen, akkord-munkával mindketten többhöz jutnak, de nem a napszamosokra kötelező nyolcz órai munkaidő mellett. A *tipográfia* régtől fogva szervezett munkásait általában nem díjazzák rosszabbul, mint nálunk. Rómában felnőtt szedő 5, szedőgyerek 1¹/₂ könyvkötősegéd 3¹/₂ lírát keres, a nők munkáját 1—1¹/₂ lírával díjazzák. A nyomdászok nagy intelligenciájú testülete fogalkozása sajátosságánál fogva már átmenet a szellemi munkásokhoz, elsőben a *sajtó és irodalom* hadseregéhez, kiknek viszonyát a kiadókhöz, *Luzzani* kezdeményezésére, törvénnyel óhajtkák szabályozni. Olaszországban feltűnően keveset olvasnak, alig 8—9 napilap áll nyugat európai színvonalon. A nápolyi Camorra pőrében szomorú belepillantást vehetett az olasz közvélemény a megfizetett sajtó aljas műhelyeibe. Független lap kevés van, a legtöbbször munkatársai vagy kegyelemkenyeret esznek, vagy teljességgel bizonytalan és szegényes a

keresetők. A *művészi* termelésben, mely főként a klasszikusok másolásán tengődik, a kínálat messze felülmúlja a keresletet és nem egy talentum alkuszik meg csüggedten az éhségbérrel, melyet kínálnak neki. Állandó *színház* van ugyan minden városban, de vándorszíntársulatok váltják bennök fel egymást és a jelesebb színészek is anyagi gondokkal küzdenek, nem szólva a kezdő névtelenekekről, kiknek sorsát Neera írta meg világhírű regényében. A flórenczi Museo Nazionale kórház volt s a renaissance idején betegen feküdt benne *Andrea del Sarto*. Távozásakor nem tudván a kórházi illetéket megfizetni, ennek fejében ágya fölé egy freskót festett, melyet nemrég fedeztek fel. Andrea del Sarto nyomorúsága ma is mindennapi, de miért nem mindennapi inkább Andrea del Sarto dicsősége? A határozat, melyet az imolai kongresszus a színészek érdekében elfogadott,¹ a szocialista-párt bölcsességét bizonyítja. Kétségtelen, hogy a proletariátus nem kezdődik és nem végződik a kézi munkánál, hogy tömérdek elégedetlen, siralmasan díjazott, állás vagy nyugdíj nélkül szűkölködő ügyvéd, orvos, tanár, mérnök, tanító sorolható a szocialista proletariátus sorába. Miért? Mert tragikumuk *a termelés szervezetlenségéből* fakad egyrészt és gazdasági kizsákmányolásból és oligarchiából másrészt. A *tanítók, tanítónők*² és *tanárok* egy jelentékeny része szocialista és fizetésének alacsonysága folytán méltán számítható a proletariátus sorába. Ki ne ismerné a mindig hű és mindig áldozatkész olasz tanító és tanítónő hősi alakját a De Amicis »Cuore«-jából? Intelligenciája, megerőltető tüdő-és idegmunkája százszorta erősebben érezteti vele az éhségbér nyomorát. Kongresszusaikon tartalmaz szocialista szólamok hallatszanak.

A *kereskedelmi* alkalmazottak osztálya gyengén és csak helyenkint van az osztályharcz alapján szervezve. Fizetésök hullámzó, az északi városokban (Turin, Milano) nagyjában megfelel a francia viszonyoknak, de a fokozódó munkaerő-kínálat rontja béreiket. A nyugati államok kereskedelmi alkalmazottaival szemben főleg a vasárnapi munkaszünet hiánya különbözteti meg hátrányosan az olasz kereskedelem munkásainak helyzetét, a közel jövő ezen is segíteni fog.

A *mezei* munkás sok tekintetben él egészen más természetű gazdasági feltételek alatt, mint az ipar, kereskedelem,

¹ L. Il Socialismo Anno 1902. I. N. 14—15.

² A tanítók legkisebb fizetése: városban 900, vidéken 700 líra, a tanítónőké városban 720, vidéken 560 líra.

közlekedés és szellem munkásai. Kívánalmai eltérnek a különböző birtokmegoszlások, művelési ágak, értékesítési lehetőségek és a hagyományok szerint. A sajátosan tőkés mezőgazdasági üzemek béresein (*contadini fissi*) kívül Olaszország kopár és termékeny, északi és déli földjének jellegzetes munkásai a pásztoremberek, a juhászok és gulyások (*pecorari, bovari*), köztük számosan alul vannak a hús esztendőn, a mi szomorú jelenség, ha e foglalkozások demoralizáló és szellemileg is degeneráló sajátságait megfigyeljük. Szerény táplálékon kívül 75—200 líra évi fizetésük van. Az *aratók* bére jóval magasabb a rendesnél és kivétel nélkül fölözi tót aratóink helyzetét, Szicziáliában bő és tápláló étkezésen és $1\frac{1}{2}$ liter boron kívül $2\frac{1}{2}$ líra naponta, északon helyenkint több, Dél-Olaszországban kevesebb. Más *napszamos* Szicziáliában 76 centesimittől 1 líráig keres, az Agro Romanon Cassapi herezeg napszamosai $1—1\frac{1}{2}$ líra napszámért dolgoznak, míg a szomszédos San Gregorio de Sasson a talaj művelés nehézsége miatt 2 lírát is fizetnek. Rendszerint enni kapnak a napszamosok és ehhez $\frac{1}{2}$ líra napszámot. Északon $1—1\frac{1}{2}$ lírát keresnek s az olasz mezei férfi napszamos átlagbére 1,15 lírára tehető, ezzel szemben a magyaré 1,40, (?) a németé 1,80, a franeziáé 2,65, az angolé 2,75 líra. A béresgazda helyenkint szintén csak napszámot kap (3 líra). Nagyobb szobában 14—40 lélek is ellakik, *tout commue chez nous*. A *mezei munkásnak* keresete 0,60—1 líra, kisebb gyermekeké 35 centesimi. Láttam olajbogyót szüretelő asszonyokat, kik 12 órasi folytonos görnyedésben végzett munkáért 55 centesimit kaptak. De kétségtelenül legtipikusabb alakja az olasz mezei proletariátusnak a részes (harmados, kétharmados és főleg feles, *mezzadri*). Szerződés köti le egyfelől a feles saját munkáját, másrészt a tulajdonos földjét és a termelési költségeken (vetőmag, iga, trágya, biztosítás) különbözőképen osztozkodnak, a mihez helyenkint különös szolgáltatások járulnak a padrone javára, ezeket ellenőrizni igen bajos.¹ A mezzadri siralmas szerződésai lenyomják a mezei munkabért az egész vonalon. Le a kisbirtokosét, a bérlőét, a napszamosét. A *kisbirtokosok* nagy száma ne vezessen senkit hamis következtetésekre, minthogy azok legnagyobb része elaprózott törpe-birtok s tulajdonosaik maguk is proletárok.²

¹ Gritica Sociale XII. 8. G. Murialdi: L'organizzazione economica dei mezzadri.

² Olaszország 3 $\frac{1}{2}$ millió földbirtokosa közül 3 millió 20 líránál kevesebb kincstári és tartományi adót fizet, további 370 ezer 40 líránál kevesebbet.

A fübér nem különbözik a nálunk szokásostól. A kubikos-munkás a közmunkák fogytával kénytelen kivándorolni. Az árverések általában jóval gyakoribbak az elmaradt agrárvidékeken (Szardínia). Pedig a földadó, *Ferri* szerint nem sújtja aránytalanul a földet. Míg az *imposta sui terreni* (állam, község, provincia), 1871-től 1901-ig 216 millióról 241-re emelkedett, ugyanez időben a fogyasztási adók 261 millióról 503-ra szöktek fel, minthogy a búza, melyért 1871-ben 1,40 lírát üzettek q.-ként, ma 7,50 lírának van alávetve s a petróleum nyolczszorta súlyosabban van megterhelve, mint 30 év előtt.¹

Miként délen a városok keletkezését nem az industrializáció idézte elő, akként ott a mindig gyenge *kézműves-ipar* nem is mutat jelentős hanyatlást a gyáripár hiányában. Északon a kőszén drágasága miatt, melyből még mindig 120 millió líra értékűt importál Olaszország, a kézműves ipar erősebben tartja magát, mint Európa többi államaiban, de a »carbone bianco« (fehér kőszén), a mely névvel az olaszok gazdag vízeseiket jelölték meg, megteszi majd itt is forradalmi hatását. Helyenként, mint Milanóban és Firenzében máris érzik, hogy utjok habár talán csak átmenetileg a szövetkezeti eszme felé vezet. S a mily egyoldalúság Olaszország gazdasági lendületét kizárólag a *szövetkezeteknek* tudni be,² ép oly egyoldalúság el nem ismerni a népbankokat (*banche popolari*), hitel-, fogyasztási-, értékesítő- és termelési szövetkezeteket és a népies takarékpénztárakat (Luzzatti, Wollemborg), mint a nemzeti vagyon emelésének és a jövedelem-elosztás arányosításának felette nevezetes tényezőit. A szövetkezetek kevésbé függenek az államtól, mint Francia-, Angol- vagy Magyarországon. 1864-ben teremti meg Luigi Luzzatti Schultze-Delitzseh példájára az első népbankot, 1898-ban már 687 van 381 ezer taggal, 105 millió alap- és tartaléktőkével és 850 millió évi forgalommal.³

A takarékpénztáraknak (*casse di risparmio*) 1899 végén 404 a számuk, több mint másfél millió a betevőjük és 200 millió líra a tőkéjük. A kölcsönös segélyszövetkezetek (*società di mutuo soccorso*) száma mintegy 8000, egy millió taggal, száz millió tőkével. Van azonkívül 1000 kisebb földmíves-segélypénztár (*casse rurali*. 1260 fogyasztási,⁴ 1000 ter-

¹ Il Socialismo I. 1. E. Ferri: Il discorso della Corona.

² L. Geöcze Sarolta: A dolgozó Olaszország. 1902.

³ Ministero di Agricoltura; Banche popolari 1898. Róma 1900.

⁴ A fogyasztási szövetkezetek adómentességet élveznek.

melési ugyanannyi biztosító és 700—800 tejszövetkezet, 350 munkás- és 200 agrár-konzorcium. Közvetlen hatásuk is üdvös a munkásságra, nem csupán a közvetett, mely a vagyongyűjtés és jobb termelés mindenfelé sugárzó áldásában áll, de mindazáltal gyakran vádolják őket, hogy helyenkint kapitalista jellegűek és sokszor elzárkóznak a törpe bérlő és kézműves elől. A nép bankok részvényei azonban alacsonyak és a részvényesek $\frac{1}{4}$ része kisiparos, 8%-a ipari munkás, $\frac{1}{4}$ része kisbirtokos és törpe bérlő és 4%-a mezei munkás. De szocialista részről siirün hangzik a vád, hogy a népbankok mostohán bánnak a fogyasztási szövetkezetekkel és hogy czéltudatos munkásbarát szociális politikát csak ott végez a cooperatio a szó modern értelmében, hol nagyrészt szocialisták kezében van. A decretólegge idején világosan bebizonyult, mennyire rá van utalva a szövetkezeti eszme a politikai demokráciára és mennyire illuzóriussá tehet minden cooperatiót az állami reakció.

1883-ban a kézi munkások (braccianti) Ravennában közmunkák elvállalására *cooperatióba* álltak (öntözés, kiszáritás munkáira). Sikerük folytán ma már 350 ilyen munkás-szövetkezet van 65 ezer taggal; csoportokra oszolva dolgoznak és minden nyereséget felosztanak. De a politikai üldözések sok jóra való törekvést csonkítottak meg, sok hivatott erőt kedvetlenítettek el. És még politikai és államgazdasági (vám, adó, tarifa, pénzügy) demokrácia mellett is csak művelt és öntudatos egyedek képesek egészséges szövetkezetekben való részvételre és azok huzamos fentartására. Sőt mind e tényezőket számba véve is, a szövetkezet nem egyetemes csodaszere egy beteg országnak, hanem csupán egyik főtényezője a gyógyulásnak. A Crispi-féle vámpolitika ártott annyit a *nemzeti jövedelemnek*, mint a mennyit a szövetkezet használt és e viszony utóbbi terhére aránytalanabb, ha a *jövedelemeloszlás* változásait vizsgáljuk. A szövetkezettel legalább is egyenrangú tényezői az olasz gazdasági renaissancenak a »fehér kőszén«, a tankötelezettség, a munkások öntudatra ébredése és szervezett ellenállása s a gazdaságpolitikai és kommunális demokrácia felülkerekedése az osztálymonopol és cammorizmus felett. Ezek nélkül csonkán vergődne olasz földön is a szövetkezeti eszme, melynek jelentős áldásait senki sem kívánja kétségbevonni, legkevésbé a doctrinair dogmáiktól megszabadult új-szocialisták. Világos másrészt, hogy van egy pont, melyen a szocializmus átveszi a szervezést a szövetkezet kezéből s ez — kivéve helyen-

kint a fogyasztási szövetkezeteket — a tulajdonképeni proletár százfonalú, öntudatos osztályharcza. A szövetkezet inkább az apró bourgeoisie és vagyonosabb munkásság szervezője s tagadhatatlanul kisajátítja a nagytőke immanens magnetizmusának egy részét az összegyűjtött kis tőkék számára. Ezzel szolgálja a tőke és jövedelme arányosabb eloszlását és a munkásnak új keresetforrásokat teremt. Másrészt kiküszöböli az uzsorát, alkalmat ad parlag tehetségek kifejlésére, a kisiparost motorral, nyers anyaggal és megrendelővel látja el, a parasztbirtokost és haszonbérlet olcsóbb gépekkel, öntöző-csatornákkal, műtrágyával, importált szarvasmarhával, vetőmaggal, szakismerettel (catedra ambulante). Ezzel szolgálja a nemzeti vagyon hatalmas és progresszív gyarapodását. De nem tud eljutni a létminimumért elrothadó szardíniái kénbányászig s az Agro Romano és Szicília óriási latifundiumainak béreséhez és napszámosához, sem Nápoly lazzaronijához, sem az északi selyemgyárak proletárjához. Füstté válik a szövetkezeti eszme, *ha magányosan jár*, a gyárak füstjében és a kötött birtokok megkötik kezét. Másrészt kétségtelen, hogy a nemzeti jövedelem emelkedése nem involválja szükségképpen a munkabér növekedését, vagy legalább is nem szükségképpen a többi osztályokéval való arányos növekedését. 1800-tól 1889-ig Angliában a felsőbb osztályban egy-egy családnak jövedelme 730, a középosztályban 85, az iparoságban 50, a munkásosztályban 27 L. st.-gel növekedett, átlagban valamennyi osztályban 61 L. st.-gel s így az angol család átlagos jövedelmi többleténél (48%) a munkásosztály jövedelmi többlete (38%) 10%-kal kevesebb és még mindig nem üti meg egy angol család száz év előtti *átlag-jövedelmét*.¹ Nem gondolom, hogy a most lejátszódó olasz ipari forradalom (melyben a villamosság helyettesíti a gőzt) lényegileg kedvezőbb eredményeket szülne a mai osztályuralom keretében. Olaszország szocialis állapotának ma még több a mérges sebe, mint a biztos gyógyszere. Az őslatin sírok felett, a görög-római kultúra düledékein degenerált, kizsarolt, csüggeteg nép szántogatja a mocsaras földet. A Mezzogiorno czimeres földuzsorásai, a szédelő bankok, községi és provinciális bünbarlangok (mafia, camorra) urai és az inkompatibilitás monte citoriói lovagjai kiszívták hosszú időre Dél-Olaszország életnedvét ott, szomszédságában a Michelangelo márvány Mózesének, az olasz lélek ez eszményített energiájának, e kőbe formált akarataknak,

¹ J. F. Mills. Railway Review. 1902, III. 21.

ez örökkévaló erőnek, lendületnek és igazságnak, melyet az olasz faj produkált. De a márvány Mózes nem mozdult meg, hogy leüsse a korbácsos rabszolgatartót, ki görnyedő testvéreit sanyargatja és mozdulatlan marad az olasz lélek energiája, tüze, büszkesége. Hogy miként mozdul meg ez ősi föld termékeny ereje a szociális forradalom terén, azt óhajtom alább az olvasó elé vázolni. Az olasz, mondja Guglielmo *Ferrero*, századokon át megszokta, hogy féladagból éljen meg. Nézzük, miként válik tudatára e megcsalásának s mely utakon-módokon igyekszik biztosítani a »mezza razione« — *másik* felét.

(Folytatás a jövő számban.)

Iff. Leopold Lajos.